

ÚVOD DO FILOZOFIE MYSLE (V)

Silvia GÁLIKOVÁ

MYSEĽ ako MOZOG alebo MYSEĽ a TEÓRIE IDENTITY*

V rámci filozofie mysle predstavujú teórie identity materialistickú¹ alternatívu riešenia problému povahy mysle a jej vzťahu k telu. Podobne ako v prípade behaviorizmu aj teórie identity vychádzajú z kritiky (karteziánskeho) dualizmu a rozmanitých foriem mentalizmu alebo idealizmu. Ako som naznačila v časti III, protidualistické námietky vo forme argumentu z neurónovej závislosti mentálnych javov od mozgu, argumentu z evolučnej teórie, ako aj argumentu materializmu poukazovali spoločne na explanačnú prázdnotu tých verzii dualizmu, ktoré mentálne javy opriadali tajomnými sieťami záhadnosti, zdôvodňovanými neuchopiteľnosťou vedeckými metódami. Na rozdiel od behaviorizmu teórie identity zvýznamňujú tie funkcie a procesy, ktoré súvisia s vnútornou štruktúrou organizmu. Do teoretického východiska rozmanitých verzii teórií identity vstupuje nesmierne bohatý empirický výskum neurovied, psychológie, etológie, antropológie, psychiatrie atď.

Význam empirických poznatkov jednotlivých vied pri poznávaní vzťahov aktivity mozgu a ľudského správania dokladá iluzórnosť ostrej hranice medzi filozofickým a empirickým skúmaním. Dokladom toho je fakt, že filozofi a vedci sa usilujú prispieť k riešeniu *spoločného problému*, empirického a filozofického zároveň. To je jeden z dôvodov, prečo aj v rámci teórií identity riešenie širšieho problému povahy mysle, vzťahu mysle k svetu, nadobúda podobu riešenia užšieho problému vzťahu mysle a tela, resp. mysle a mozgu. V skratke možno povedať, že v rámci filozofie mysle prevláda tendencia k "zvedečteniu" starého filozofického problému, ku ktorému psychofyzický problém nesporne patrí.

Zámerom zástancov teórie identity je identifikovať mentálne stavy a procesy s fyzikálnymi stavmi a procesmi mozgu a centrálnej nervovej sústavy. Téma identity mentálnych stavov s fyzikálnymi stavmi mozgu sa nepredkladá ako sémantická, ale ako empirická téza. Podľa predstaviteľov teórií identity napríklad identifikácia vedomia s procesmi mozgu je ekvivalentná identifikácii oblaku so zhlukom malých častíc v suspenzii alebo identifikácii blesku s istým typom elektrického výboja. Tak ako blesk nie je čímsi ponad atmosférickým elektrickým výbojom, ani myseľ nie je čímsi ponad fyzikálnym stavom mozgu. Napriek tomu, že význam (a logika) výrazov "blesk" a "atmosférický elektrický výboj" sa odlišuje, oba sa vzťahujú na ten istý jav. To isté platí pre všetky výrazy opisujúce mentálne stavy.

Spomedzi množstva verzií teórií identity spomeniem identitu typov a identitu jednotlivín.

Identita typov

Pod identitou typov, nazývanou aj materializmom centrálneho stavu, sa rozumie téza, podľa ktorej sa typ mentálneho stavu (napríklad moja alebo vaša bolesť) stotožní s typom fyzikálneho stavu (excitácia C vlákien mozgu). K zástancom tejto teórie sa zaraďujú U.T. Place, J.J.C. Smart, D. Armstrong, H. Feigl.

U.T. Place v článku *Is Consciousness a Brain Process?* (Je vedomie procesom mozgu? [9]) predkladá tézu identity vedomia s procesmi mozgu ako vedeckú hypotézu, ktorú nemožno zavrhnúť výlučne logickým dôvodom. To znamená, že zmysluplnosť tejto tézy nemožno jednoducho odmietnuť na základe logickej možnosti neexistencie stavov vedomia počas neuronálnych aktivít mozgu a opačne. Tézu identity vedomia s procesmi mozgu pripodobňuje k téze o identite blesku s pohybom elektrických výbojov. To, že blesk nie je nič viac než pohyb elektrických výbojov, tvrdíme preto, lebo vieme, že pohyb elektrických výbojov v atmosfére spôsobuje taký druh vizuálnej stimulácie, ktorá vedie k výpovedi pozorovateľa o záblesku svetla. Preniesť tento prístup na objasnenie vedomia by podľa Placea znamenalo objasniť introspektívne pozorovania subjektu procesmi odohrávajúcimi sa v jeho mozgu. Ak sa to uskutoční, potom bude identita vedomia s procesmi mozgu potvrdená.

Štaf **J.J.C. Smarta** *Sensations and Brain Processes* (Zmyslové vnemy a procesy mozgu [10]) zdôrazňovala explanačnú jednoduchosť tézy o identite mentálnych stavov s fyzikálnymi stavmi mozgu. Jednoduchosť a význam psychoneuronálnej identifikácie spočívali podľa Smarta v uplatnení Occamovej britvy. Od počiatku formulácie tézy identity sa Smart vo výroku, napríklad "Ja mám bolesť", usiloval vyhnúť názoru, podľa ktorého tento výrok vypovedá o čomsi nereducovateľne psychickom. Ak chápeme výrok "vnímam pretrvávajúci vnem žltkastooranžovej" ako výrok, ktorý vypovedá o nejakom procese, píše Smart, potom ide o proces mozgu. To neznamená, že by uvedený výrok bolo možné *preložiť* do výrokov o procesoch mozgu. Netvrdí ani totožnosť logiky výrokov zmyslových vnemov a výrokov procesov mozgu. Tvrdí len to, že ak sa výrok o zmyslovom vneme považuje za výpoveď o čomsi, týmto čomsi sú procesy mozgu. Navyše Smart vo svojom poňatí tézy identity poukazuje na to, že pod identifikáciou napríklad predstavy fialového obzoru a procesov mozgu treba rozumieť len identifikáciu toho, že *máme* túto predstavu, a nie to, o akú predstavu ide.

D. Armstrong [1] nazýva svoju koncepciu kauzálnu teóriu identity, ktorá pozostáva z dvoch krokov: 1. z kauzálnej analýzy mentálnych pojmov a 2. z určenia identity mentálnych typov s fyzikálnymi typmi. Prvý krok vychádza z Armstrongovho tvrdenia o potrebe zaujatia neutrálnosti vo vzťahu k otázke identity mentálnych a fyzikálnych typov. Otázka povahy tejto identity nepredstavuje podľa neho ontologickú otázku, pretože tak mentálne, ako aj fyzikálne typy sú opísané pojмами od seba logicky nezávislými. Mentálny stav ako prípadok mentálneho typu, napríklad "rozmyšľam", sa analyzuje v zmysle kauzálného pojmu, ktorý zapríčiňuje isté

konanie. Druhý krok spočíva v tvrdení tézy identity na základe toho, že jedine fyzikálne stavy organizmu zohrávajú kauzálne roly v pojmoch, v ktorých sú vyjadrením mentálnych typov. Tým sa podľa Armstronga dokladá fyzikálna podstata mentálnych typov, a teda aj identita mentálnych a fyzikálnych typov. Kauzálnu teóriu identity možno schematicky znázorniť takto:

1. Mentálny stav M = nositeľ kauzálnej roly R (dané logickou analýzou pojmu M).

2. Stav mozgu B = nositeľ kauzálnej roly R (dané teoretickou empirickou hypotézou).

3. Mentálny stav M = stav mozgu B (dané tranzitívnosťou rovnosti).

Psychofyzikálna identita je v tomto prípade náhodná, pretože stav mozgu B , ktorý zohráva kauzálnu rolu mentálneho stavu M , môže zohrávať aj inú rolu (alebo žiadnu).

Ako je možné, že mentálne stavy by mali byť stavmi mozgu? Kladnú odpoveď na túto otázku umožňuje podľa Armstronga nezávislá analýza pojmu mentálneho stavu. Ide o kauzálnu analýzu mentálneho pojmu, pri ktorej mentálny pojem zahŕňa taký pojem stavu, ktorý je schopný zapríčiniť isté účinky alebo je schopný byť účinkom istých príčin. Napríklad kauzálny pojem jedu je pojem čohosi, čo v organizme vyvoláva isté účinky - chorobu alebo smrť. Táto definícia ponecháva, tvrdí Armstrong, vedeckú definíciu jedu otvorenú, to, že istá substancia, napríklad kyanid, je jed. Podobne je to i s pojmami mentálnych stavov. Pojem mentálneho stavu, napríklad pocit hladu, je pojmom čohosi, čo zapríčiňuje isté účinky a je účinkom istých príčin. Výhody svojej teórie vidí Armstrong: a) vo vyrovnaní sa s existenciou nemateriálnej sféry mentálneho, b) v neutralite výpovedí "myslím", "pociťujem", "verím", ktoré nič nehovoria o ontologickej povahe daných mentálnych stavov, c) v explanácii intencionality. Keďže intencionálny stav v zmysle mentálneho stavu je identický s fyzikálnym stavom, objasnenie zameranosti subjektu spadá pod rovnaký typ zákonov, t.j. fyzikálnych zákonov. Pojem mysle pripodobňuje Armstrong k pojmu génu. O tom, čo je gén, sme sa nedozvedeli a priori, ale na základe empirického výskumu. Mali sme k dispozícii pojem génu, ktorým sa označoval vnútorný faktor organizmu zodpovedný kauzálnu za prenos jeho dedičných vlastností. Gén bol teda definovaný kauzálnou rolou, ktorú, ako sa zistilo neskôr, spíňa časť molekuly DNA. To isté chápanie sa prenáša na pojem bolesti. Ide o pojem vnútorného stavu, ktorý je spôsobený porušením tkaniva organizmu a spôsobuje isté správanie. Neurofyziologický výskum ukázal, že tým vnútorným stavom je aktivácia C vlákien mozgu. Z toho možno vyvodit', tvrdí Armstrong, identitu bolesti (a ostatných mentálnych stavov) s aktiváciou C vlákien (s fyzikálnymi stavmi mozgu).

Problém sa vynára pri charakteristike pojmu bolesti: 1. Je pojem bolesti pojmom o tom, čo spôsobuje porušenie tkaniva a je sprevádzané nejakým správaním?, 2. Majú všetky organizmy, ktoré pociťujú bolesť C vlákna?

K najčastejším námietkam proti identite typov sa zaradil argument z "multiúrovňovej realizácie" (the multiple realization argument). Argument naráža na problém, či organizmom bez C vlákien, možno uprieť bolesť? Možno takým

organizmom ako napríklad mäkkýšom alebo plazom, ktorých mozog sa od ľudského mozgu líši, upierať bolesť? Nemôžu existovať inteligentné mimozemské bytosti s bohatým mentálnym životom, ktorých biologická výbava nemá uhlík? Nie je možné zostrojiť inteligentné elektromechanické systémy s bohatým mentálnym životom? Navyše neuronálne substráty sa aj v prípade ľudských bytostí môžu od seba navzájom odlišovať. To isté platí aj pri zohľadnení kritéria času v rámci jednej bytosti. Tieto úvahy slúžia na podporu tézy o "multiúrovňovej realizácii" mentálnych stavov, o nemožnosti identifikácie mentálnych stavov s istým typom fyzikálnych stavov.

Identita jednotlivín

Táto verzia teórie identity sa opiera o predpoklad, podľa ktorého je jednotlivý mentálny stav identický s jednotlivým fyzikálnym stavom mozgu. Chápe sa ako umiernennejšia forma tézy identity. Napríklad Jánova bolesť v čase t je identická s príslušným stavom mozgu v čase t . Jánova bolesť v čase t a jeho bolesť v čase t_1 sú potom identické s rôznymi fyzikálnymi stavmi. V zhode so spomenutým argumentom "multiúrovňovej realizácie" zástancovia identity jednotlivín obviňovali identitu typov z istého druhu šovinizmu v tom zmysle, že táto teória upierala mentálne stavy tým organizmom (systémom), u ktorých by napríklad C vlákna absentovali. Výhodnosť teórie identity jednotlivín oproti teórii identity typov deklaruje vo svojej koncepcii **D. Davidson** [3]. Identifikácia jednotlivého mentálneho stavu, resp. mentálnej udalosti s jednotlivým fyzikálnym stavom (udalosťou) ponecháva mentálnemu akoby zadné vrátka. Ľudia disponujú mentálnymi vlastnosťami, ktoré sa neustále menia. Tieto zmeny sa nazývajú mentálne udalosti, ako napríklad všimnúť si, že je čas na obed, pozorovať, že sa dvíha hmla, pamätať si výjavy z detstva a pod. Identita mentálnych a fyzikálnych jednotlivín sa teda netýka identity mentálnych a fyzikálnych typov a vlastností. Téza identity umožňuje podľa Davidsona zachovanie autonómnosti mentálneho. Tá spočíva vo vysvetlení mentálnej kauzality, ktorá vďaka anomálnej povahe mentálneho zostáva fyzikálnou vedou nedotknutá. Ak by bolo možné explikovať a predikovať napríklad slobodné konanie človeka, potom by to podľa Davidsona znamenalo pridržať sa striktných deterministických zákonov. A to je v prípade mentálnych udalostí nemožné. Problém, ktorý vyvstáva z takeého poňatia autonómnosti mentálneho, vyúsťuje do problému epifenomenalizmu, reality mentálnej kauzality a otázky formulácie psychofyzických zákonov².

Čo znamená "identita"?

O čom téza identity vypovedá? Ako som už uviedla, východisková téza teórii identity konštatuje identitu medzi mentálnymi a fyzikálnymi procesmi. Táto téza sa často chápe synonymicky aj vo vzťahu k mentálnym a fyzikálnym stavom, udalostiam alebo javom³.

U.T. Place upresňuje túto tézu, resp. tézu identity vedomia s procesmi mozgu tak, že odmieta identifikovať opisy snov, fantázie a zmyslových vnemov s opismi

mozgu. Považovať výroky o vedomí za výroky o procesoch mozgu považuje za absolútne nesprávne. Tvrdí však, že výrok "vedomie je procesom mozgu" nie je nutne nepravdivý, podobne ako nie je nepravdivý ani výrok "blesk je pohyb elektricky nabitých častíc". V rámci formulácie tézy identity kladie Place dôraz na chápanie funkcie slova "je". Zatiaľ čo vo výroku "červená je farba" funguje toto slovo v rámci definície, vo výroku "žirafy sú vysoké" ide o chápanie "je" v zmysle kompozície. Tam, kde funguje "je" v zmysle definície, ide o nutné výroky, zatiaľ čo pri používaní "je" v zmysle kompozície, v prípade "žirafy sú vysoké", ide o náhodný výrok. "Je" vo výroku "vedomie je procesom mozgu" funguje v zmysle kompozície. Z toho Place vyvodzuje, že ak máme v prípade vedomia a procesov mozgu do činenia s dvoma súbormi pozorovaní, nemusí ísť o pozorovania dvoch javov, ale o jeden jav.

J.J.C. Smart chápe "je" vo výroku identity zmyslového vnemu a procesov mozgu v zmysle striktnej identity. Podobne ako vo výroku "7 je identické s najmenším prvočísлом väčším než 5". Na rozdiel od Placea chápe "je" v zmysle definície, i keď príklad blesku je rovnaký. Postulovať identitu medzi zmyslovými vnemami a procesmi mozgu neznamená podľa Smarta identifikovať mentálne objekty alebo procesy s procesmi mozgu, ale identifikovať našu *skúsenosť toho, že máme zmyslové vnemy s istými procesmi v mozgu*.

K najfrekvencovanejším príkladom tézy identity mysle s procesmi mozgu patrí výraz "bolesti sú excitácie C vlákien". To znamená, že na to, aby mal organizmus bolesť, musí uňho dochádzať k excitácii C vlákien. Pod výrazom "identický" sa rozumie: a) rovnosť vo veľkosti, b) byť prípadkom istého druhu alebo typu, c) striktná identita. Väčšina filozofov mysle stotožňuje striktnú identitu s empirickými identitami bežnými vo vede. Ukazuje sa však, že tieto dva typy identity je potrebné od seba odlišiť (bokom ponechám problém identít a priori v matematike). Pre zjednodušenie budem pod striktnou identitou rozumieť identitu, ktorá platí vo výroku "Zornica je Večernica", a pod empirickú identitou identitu vyplývajúcu z výroku "voda je H₂O". Ak povieme o uhloch základne rovnoramenného trojuholníka, že sú rovnaké alebo identické, máme na mysli rovnosť ich veľkosti, a nie to, že ide o jeden a ten istý uhol. Druhé chápanie identity možno ilustrovať týmto príkladom: "Kúpil som si tú istú knihu ako ty." V tomto výraze vyjadrujeme fakt, že sme si kúpili ďalšiu z kópií toho istého titulu, resp. ďalší prípadok toho istého druhu. Ak je však X identické s Y v striktnom zmysle, máme do činenia s jednou vecou, a nie dvoma. Sokrates je identický s manželom Xantipy. Dva výrazy "Sokrates" a "manžel Xantipy" sa vzťahujú k tej istej osobe. Aj vo výroku "Zornica je Večernica" ide o dve pomenovania toho istého javu - planéty.

Empirická identita v prípade vody a striktná identita príkladu Zornice je odvodnená z pozorovania a empirickej skúsenosti. No líšia sa v tom, že zatiaľ čo v prípade vody ide o empirickú identitu v zmysle definície, t.j. téza identity pomenúva istý jav, nejde o dve pomenovania toho istého javu ako v prípade Zornice a Večernice. Inak to nie je ani v prípade identity mysle a mozgu. Ktorý typ identity im pripísať? Ak by sme aplikovali príklad Zornice a Večernice, tak by sme museli hovoriť o myšli a mozgu ako o pomenovaniach jedného javu. Ale ktorého? Čo bude tvoriť onú "planétu"

z príkladu Zornice a Večernice? Ak teda nejde o dve pomenovania jedného javu, potom ide zrejme o identitu podobnú príkladu s génom. Myseľ je teda podobne ako gén pojem, ktorý pomenúva isté vnútorné procesy, o ktorých sa ukázalo, že sú procesmi mozgu. V tomto zmysle možno podľa zástancov teórie identity pripodobniť identitu mysle a mozgu teoretickým identitám známym vo vede: teplo je molekulárny pohyb, svetlo je elektromagnetické žiarenie a pod. V každom z týchto príkladov sa jav identifikuje s čímsi, čo je opísané teoretickým slovníkom vedy. V istom zmysle možno povedať, že identity vo vede hovoria čosi o povahe javov, vecí. To isté sa aplikuje aj na vzťah bolesti - excitácia C vlákien (mozgu). Striktnú identitu bolesti a C vlákien sprevádza navyše zákon nerozlišiteľnosti identického (indiscernibility of identicals): Ak je X identické s Y , X a Y majú spoločné vlastnosti, to znamená, že pre akúkoľvek vlastnosť P platí, že ju X a Y buď majú, alebo nemajú. Tento zákon pripisovaný Leibnizovi⁴ sa aplikuje rovnako na obe verzie teórie identity. Jeho porušovanie zo strany zástancov identity typov sa dokladá tými vlastnosťami "mentálneho" a "fyzikálneho", ktoré som načrtla v časti II. Najfrekvencovanejšiu z nich tvorí námietka z fenomenálnej skúsenosti, o ktorej sa zmienim v ďalšom texte. Niektorí filozofi sa domnievajú, že verzii identity jednotlivín sa darí unikať problémom vyplývajúcim z horeuvedeného zákona. Identita jednotlivín sa totiž netýka mentálnych alebo fyzikálnych vlastností. Tvrdí len identitu mentálnych a fyzikálnych jednotlivín. Na tomto prístupe je založená aj koncepcia anomálneho monizmu D. Davidsona. Nemožnosť identifikácie mentálnych a fyzikálnych vlastností dokladá Davidson tézou o autonómnosti mentálnych stavov vzhľadom na to, že nepodliehajú striktným fyzikalistickým zákonom. J. Kim však považuje fakt, že zástancovia identity jednotlivín nechávajú status mentálnych vlastností akosi bokom, za zásadný nedostatok. Ten spočíva v tom, že teória nič nehovorí o tom, ako sú mentálne vlastnosti jednotlivých mentálnych udalostí zakotvené fyzikálne alebo ako ich možno fyzikálne vysvetliť. Identitu jednotlivín ako proklamovanú verziu fyzikalizmu, preto Kim nepovažuje vôbec za fyzikalistickú teóriu [4]. Domnievam sa však, že zásadnejšia je námietka o zrozumiteľnosti samotnej tézy identity, či už ide o identitu jednotlivého stavu alebo typov stavov. Stále nie je jasné, čo máme rozumieť pod identitou *mentálnych* stavov s fyzikálnymi stavmi mozgu. Často sa totiž uvádza, že zástancovia teórií identity tvrdia identitu medzi dvoma faktami, resp. medzi dvoma jestvujúcimi vecami. Čo v takomto poňatí predstavujú mentálne stavy? Zdá sa, že teórie identity chápu mentálne stavy: a) na pozadí analógie mentálne - fyzikálne, b) v zmysle jedného z dvoch pomenovaní tej istej veci (striktná identita), c) v rámci empirickej definície (mentálne stavy sú fyzikálne stavy mozgu). Ako naznačuje predošlý text, téze identity by sme mohli porozumieť jedine v poslednom prípade. Správnosť predpokladu identifikácie mysle s fyzikálnymi procesmi mozgu podobne ako v prípade vody alebo génu potvrdí empirický výskum. Fyzikalizmus sa potvrdí vtedy, ak slovami Smarta "budeme mať k dispozícii fyzikálny opis a explanáciu našich introspektívnych pozorovaní". Identifikácia mysle s mozgom by nás napokon mala zbaviť zastaraného predsudku voči zmysluplnosti tézy o "introspektívnej schopnosti mozgu". Pod myseľou by sa rozumel

pojmem na označenie introspektívnej schopnosti mozgu nazerať svoju aktivitu v podobe myšlienok, predstáv, pocitov, vášní a pod.

Námietky

1. Námietka z epistemológie

Táto námietka sa opiera o tézu odlišnosti medzi tým, ako poznávame mentálne a fyzikálne stavy. Ako príklad sa uvádza nasledovné: stredoveký roľník vedel veľa o bolesti, ale nič o C vláknoch a veľmi málo o mozgu. Tak potom ako možno identifikovať bolesť s aktiváciou C vlákien? Námietka predpokladá, že výraz "S vie čosi o A" a výraz "A = B" implikuje, že "s vie čosi o B".

Podobne znie aj námietka z introspekcie, ktorú som načrtla v časti III. Ak sa totiž "zahlbíme" do nášho vnútra, v skutočnosti nevnímame komplexnú aktivitu neurónov a synapsií, ale vnímame stavy, ktoré sme pomenovali pocitmi, predstavami, strachom, radosťou a pod. To však ešte neznamená, že tieto stavy nie sú práve onou aktivitou procesov mozgu. Ak sa téza identity pripodobňuje k empirickej téze "voda je H₂O", potom možno povedať, že ani vodu nevnímame ako H₂O, čo však neznamená, že voda nie je H₂O.

2. Problém lokalizácie

Podľa viacerých filozofov mentálne stavy nemožno identifikovať so stavmi mozgu, pretože tie možno lokalizovať v priestore. Vieme, kde sa vyskytujú *korelácie mozgu* vo vzťahu k myšlienkam alebo pocitom. *Kde* sa však nachádza myšlienka, pocit, predstava, nevieme. V prípade bolesti často lokalizujeme tuposť alebo pichľavosť bolesti do časti tela, ktorá je porušená. V prípade fantómových končatín podobne lokalizujeme bolesť do časti tela i napriek tomu, že tieto už nemáme. Tento príklad sa chápe niekedy ako argument v prospech identity bolesti s procesmi mozgu, keďže pociťovanie bolesti je spôsobené práve aktivitou istých procesov mozgu. Priestor pociťovania bolesti, prežívania strachu, radosti sa nazýva aj "fenomenálnym priestorom", ktorý sa niekedy chápe ako "doplnok" k existencii fyzikálneho priestoru. Pod lokalizáciou stavu alebo udalosti možno takisto rozumieť lokalizáciu objektu, o ktorý ide. Stav bolesti sa nachádza tam, kde sa nachádza Mária ako nositeľka bolesti. Na tom istom "mieste" sú však lokalizované aj excitácie C vlákien. Fakt, že Máriina bolesť a jej C vlákna majú rovnakú lokalizáciu, vyplýva z triviálneho faktu, že sa vyskytujú u tej istej osoby.

3. Fenomenálne vlastnosti mentálnych stavov

Jadro tejto námietky vychádza z nemožnosti redukovať mentálne stavy na čosi iné, než sú. To, čím mentálne stavy v skutočnosti *sú*, je dané tým, že ich nositeľ nejakým spôsobom prežíva, a preto len on vie, aké je to ocitnúť sa v tom alebo onom stave. Ak pociťujeme pichľavú bolesť, vnímame sladkú chuť čokolády, pozorujeme modrosť oblohy, potom by sa na základe tézy identity mali vlastnosti pichľavosti, sladkosti, modrosti rovnako pripísať stavom mozgu. Vieme však, že hovorí o stave

mozgu ako o pichľavom, sladkom alebo modrom je nezmyslené, a tak je rovnako nezmyselná téza identity. Mozog a jeho stavy žiadnymi fenomenálnymi vlastnosťami nedisponujú. A keďže povaha mnohých mentálnych stavov sa identifikuje práve fenomenálnymi vlastnosťami, téza identity je nejasná. Smart sa usiluje vyhnúť tejto námietke tým, že nestotožňuje pretrvávajúci vnem žltkastooranžovej s istým stavom mozgu, ale *zakúšanie* pretrvávajúceho vnemu žltkastooranžovej s istým stavom mozgu. A *zakúšanie*, *prežívanie*, *pocitovanie* mentálnych stavov je čosi iné než fenomenálne kvality jednotlivých mentálnych stavov.

4. Argument eliminatívneho materializmu

Podľa P. Churchlanda [2] nezmyselnosť tézy identity spočíva v tom, že sa usiluje *redukovať* mentálne stavy na fyzikálne stavy mozgu. Za predpokladom identity mentálneho s fyzikálnym sa totiž skrýva predpoklad, že je tu "čosi" také ako mentálne a toto "čosi" je potrebné identifikovať alebo redukovať na čosi iné. Nesprávnosť tohto predpokladu spočíva podľa zástancov eliminativizmu v tom, že mentálne v zmysle "čohosi" vôbec neexistuje, že ide o nonentitu postulovanú naším každodenným jazykom, ktorý sa ukazuje z vedeckého hľadiska neadekvátny. Bežná skúsenosť alebo tzv. "ľudová psychológia" je v poňatí eliminativistu neadekvátnou teóriou, pomocou ktorej si laici vysvetľujú svet. Hovoria neustále o strigách, západoch slnka, nesmrteľnej duši, pričom *vieme*, že žiadne takéto javy neexistujú. Preto P. Churchland navrhuje *eliminovať* jazyk bežnej skúsenosti a s nim aj entity, o ktorých vypovedá.

5. Modálny argument S. Kripkeho

Omyl teórií identity spočíva podľa Kripkeho [6] v tom, že tézu identity mentálnych stavov s fyzikálnymi stavmi mozgu formulovala ako *náhodnú* identitu. Bolesť sa teda nestotožňovala s aktiváciou C vlákien *nutne*, pretože mohol existovať možný svet, v ktorom by sa bolesť stotožňovala s čímsi iným. Na to, aby téza identity bola pravdivá, musí ísť, tvrdí Kripke, o nutnú, a nie náhodnú identitu. Niektoré pojmy sa vzťahujú na veci náhodne a tie nazýva Kripke nerigidnými designáciami. Iné pojmy, ako napríklad teplo, sa vzťahujú na veci nutne, a preto ide o rigidné designácie. To znamená, že neexistuje možný svet, v ktorom by sa vzťahovali na iné veci. Teplo by teda v každom možnom svete predstavovalo mieru molekulárnej kinetickej energie. Ak sa A a B vzťahuje na tú istú vec, obe determinujú danú vec nutne, výrok identity $A = B$ je nutne pravdivý. Kripke však ďalej tvrdí, že bolesť nemôže byť nutne identická so stavom mozgu, pretože vzťah medzi bolesťou a stavmi mozgu je náhodný. Z tohto dôvodu bolesť a procesy mozgu nie sú vôbec identické. Na to, aby stav bol bolesťou, musí byť nutne ako bolesť *pocitovaný*. Kritik by mohol namietat, že bolesť si nositeľ nie vždy uvedomuje. Zdá sa teda, že aj vzťah medzi bolesťou a jej uvedomovaním si je náhodný, a tak nie je jasné, prečo by vzťah bolesti a procesov mozgu nemohol byť nutný. Ďalší problém vyplýva z toho, že z *nutnosti* v rámci empirickej identity vyvodzuje Kripke nutnosť v každom možnom svete. Prečo by to muselo platiť? Ako by napríklad oslabil *nutnosť* empirickej identity svetla s elektromagnetickým žiarením fakt, že je možný svet, v ktorom takáto identita

neplati? Možnosť existencie sveta, v ktorom bolesti nie sú identické s procesmi, ktorých substrát tvorí uhlík, neimplikuje *náhodnosť* toho, že v našom svete je bolesť identická s procesmi, v ktorých uhlík tento substrát vytvára.

6. Argument inteligibilnosti

Tento argument, ktorý sformulovala H. Stewardová [11] nazývam argumentom inteligibilnosti práve preto, lebo sa týka samého jadra tézy identity mentálnych stavov s fyzikálnymi stavmi. Argument sa netýka identít udalostí, napríklad identity bolesti ako identity mentálnej udalosti s fyzikálnou udalosťou, ale identity bolesti ako stavu. Stav v zmysle jednotlivín sa podľa Stewardovej odlišujú od udalostí v zmysle jednotlivín, pretože tie prvé nespádajú do časopriestorového rámca. Táto námietka zároveň oživila akoby pozabudnutý odkaz Wittgensteinovej kritiky analógie mentálneho a fyzikálneho. Iluzórnosť tejto analógie sa ukázala v tom, že je nezmyselné chápať mentálne stavy, udalosti alebo procesy ako náprotivky fyzikálnych stavov, udalostí alebo procesov. Ak zostaneme v zajatí tejto analógie, potom sa filozofi (a psychológovia) usilujú o čosi nezmyselné - o vytvorenie *kvázifyzikálnej* teórie mentálnych "objektov", "entít", "stavov". H. Stewardová tvrdí, že používanie tejto "falošnej analógie" v prípade mentálnych stavov vo filozofii mysle stále prežíva a znemožňuje porozumieť téze identity jednotlivín v zmysle stavov. Na ilustráciu možno uviesť tento výrok identity: (X) Jánova viera, že Peter vlastní Ford Fiesta = stavu mozgu, ktorý opíše D. Stewardová sa pýta, či môžeme porozumieť tejto téze aj v prípade, ak poznáme opis D. Rozumieme tomu, čo identifikujeme zároveň ako jednotlivinu (Jánova viera) s istým obsahom a ako stav mozgu? O akom fakte vypovedá (X)? Ťažkosti s porozumením uvedenej tézy identity vyplývajú z toho, že na rozdiel od príkladu identity Zornica je Večernica potrebujeme *navyše* vedieť to, čo máme rozumieť pod tvrdením, že viera je identická s procesom mozgu. Pokiaľ nemáme odpoveď na túto otázku, nevieme čo X predstavuje.

Teória identity významnou mierou znovuotvorili starý psychofyzický problém, nastolili celý rad otázok súvisiach so vzťahom filozofického a empirického skúmania *spoločných* problémov⁵. Odvolaním sa na rozsiahle výskumy neurovied ukázali, že nie krv, ani srdce či iná časť alebo orgán tela, ale *mozog* (a celý neurohumorálny systém) je tým, na čo je bezprostredne napojená existencia a fungovanie stavov alebo schopností, ktoré sme nazvali mentálnymi. Interpretácie najmä neuropatologických prípadov ilustrujú vplyv narušenia rôznych oblastí mozgu na "psychický" život človeka, lepšie povedané, na celé jeho správanie. Neurovedecké (psychologické, biologické, etologické) a filozofické skúmanie mysle ako skúmanie spoločného problému pritom naráža na nemálo problémov. Na problematickosť ujasňovania si spoločného predmetu skúmania, ako aj autonómnosti oboch skúmaní poukazuje vo svojej stati aj D. Gálik [4]. Podobne ako biológia aj neurovedy formulujú viaceré filozofické problémy ako vedecké problémy. Exemplárnym prípadom je problém vzťahu mysle a mozgu. Predstavitelia teórie identity formulujú pôvodne filozofický alebo filozoficko-empirický problém v rámci *empiricky* poňatej tézy identity. Princíp redukcie bežný vo vede sa priamo prenáša do filozofických koncepcií a v prípade teórie

identity sa premieta do ontologického redukcionizmu. Jadro problému spočíva v tom, či: a) explanácia vzťahu myseľ - mozog termínmi vedy stratí význam filozofického skúmania a b) v skutočnosti ide o riešenie toho problému, ktorý nastolila teória identity ako filozofická disciplína.

Priehľadnosť skúmania povahy mysle v rámci filozofie mysle sťažuje terminologická heterogénnosť používania pojmov mysle, vedomia, mentálneho, identity a pod. Z toho sa odvíja rôznosť metafyzických prístupov chápania identity mentálnych stavov, udalostí, procesov s fyzikálnymi stavmi, udalosťami a procesmi. To, či možno považovať teórie identity za hodnovernú alternatívu dualistických teórií vysvetlenia povahy a funkcie mysle, bude zrejme závisieť od toho, ako sa rozmanité fyzikalistické teórie dokážu vyrovnávať s otázkami nastolenými v námietkach. Najdiskutovanejšie sa formulujú v probléme multiúrovňovej realizácie mentálneho, autonómnosti mentálnych stavov, mentálnej kauzality, slobody konania, statusu vedomej skúsenosti atď. S uvedenými problémami sa pokúsila popasovať ďalšia z teórií o vzťahu mysle a mozgu a povahy mentálneho nazvaná funkcionalizmus.

(pokračovanie)

POZNÁMKY

¹ Za cenné pripomienky k tejto stati vďačím D. Gálikovi.

² Tento fakt podporuje pripodobňovanie filozofickej tézy identity k empirickým identitám vo vede. Vzhľadom na to, že psychofyzická téza identita nadobúda aj podobu striktnej identity, t.j. identifikujú sa dve veci alebo javy, možno ju obrátiť a tým interpretovať v jazyku antimaterialistických náprotivkov.

³ Kritici upozorňujú na fakt, že na zachovanie reality mentálnej kauzality nestačí identita mentálnych a fyzikálnych jednotlivín. Identita sa musí týkať aj vlastností, t.j. toho, že ide napríklad o stav viery, že *q*. Ak sú naše činy zapríčinené mentálnymi vlastnosťami ako "byť vierou, že *p*" alebo "byť želaním, že *q*", je potrebné vysvetliť, akú rolu tieto vlastnosti zohrávajú. Ak jednoducho stotožníme mentálne stavy, udalosti s fyzikálnymi stavmi a udalosťami, zdá sa, akoby mentálne vlastnosti ako *mentálne* neboli vôbec relevantné. Akoby to, čo si myslíme alebo želáme, nebolo kauzálne relevantné k tomu, čo hovoríme a ako konáme. V tomto zmysle téza identity vyúsťuje podľa mnohých do epifenomenalizmu, do tvrdenia o kauzálnej impotentnosti mentálnych javov.

⁴ Na dôsledky metafyzického odlišovania mentálnych stavov, udalostí a procesov poukajú vo svojich prácach H. Stewardová [10], D. Davidson [3], C. MacDonald [7].

⁵ Na prevrátenie Leibnizovho princípu identity v súčasných teóriách identity upozorňuje J. Nosek [8,40-41] a J. Kim [5,kap.3].

⁶ Problematickosť tézy identity kulminuje pri riešení problému *identity osobnosti* (personal identity). Problém spočíva v odhalení toho, čo vytvára identitu osobnosti v čase. Formuluje sa v otázkach typu: Kto som Ja? Kto je človek? Čo tvorí osobnosť? Je to tá istá osoba? Téza identity nadobúda podobu hľadania toho, čo na "veci" (tele, substancii, duchu, vedomí) zostáva nemenné napriek menlivosti jednotlivých vlastností. Tejto problematike sa podrobne venujú práce: K. Wilkes (1988): *Real People*. Oxford Univ. Press, Oxford, J.R. Perry (ed.) (1975): *Personal Identity*. Berkeley, California, B. Williams (1973): *Problems of the Self*. Cambridge.

LITERATÚRA

- [1] ARMSTRONG, D.M. (1968): **A Materialist Theory of Mind**. Routledge and Kegan Paul, London.
- [2] CHURCHLAND, P. (1988): **Matter and Consciousness**. MIT Press, Cambridge.
- [3] DAVIDSON, D. (1997): Mentálne udalosti. In: **Čin, myseľ, jazyk**. Archa, Bratislava.
- [4] GÁLIK, D. (1997): Teória evolúcie z pohľadu filozofie (VIII). **Organon F 4**, č.4, 409-418.
- [5] KIM, J. (1996): **Philosophy of Mind**. Westview Press, Oxford.
- [6] KRIPKE, S. (1972): **Naming and Necessity**. In: Harman, G. - Davidson, D. (eds.): **Semantics and Natural Language**. D. Reidel, Dordrecht.
- [7] MacDONALD, C. (1989): **Mind-Body Identity Theories**. Routledge, London.
- [8] NOSEK, J. (1997): **Mysl a tělo v analytické filosofii**. Filosofía, Praha.
- [9] PLACE, U.T. (1956): "Is Consciousness a Brain Process?" **British Journal of Psychology** 47, 44-50.
- [10] SMART, J.J.C. (1991): "Sensations and Brain Processes". In: **The Nature of Mind**. Rosenthal, D.(ed.), Oxford University Press, New York.
- [11] STEWARD, H. (1997): **The Ontology of Mind**. Oxford University Press, Oxford.